

ЗАВОД ЗА
ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ
ВАЉЕВО

РЕЗУЛТАТИ НОВИХ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ И СУСЕДНИМ ТЕРИТОРИЈАМА

Уредници:

Војислав Филиповић

Радивоје Арсић

Драгана Антоновић

Редакција:

Војислав Филиповић, Радивоје Арсић, Драгана Антоновић,
Артур Банкоф (САД), Александар Булатовић, Душан Михаиловић,
Мартина Блечић Кавур (Хрватска), Наташа Миладиновић-Радмиловић,
Селена Витезовић, Гордана Јеремић

Београд • Ваљево
2013

Издавачи:

Српско археолошко друштво, Београд
Завод за заштиту споменика културе Ваљево, Ваљево

За издавача:

Драгана Антоновић
Немања Радојичић

Превод:

Селена Витезовић

Припрема:

Српско археолошко друштво

Штампа:

Ваљево принт

Тираж:

200

ISBN 978-86-913229-6-0

Зборник је штампан финансијским средствима Града Ваљева

САДРЖАЈ

Б. Михаиловић: Шалитрена пећина	5
М. Марић: Заштитна археолошка истраживања на локалтиету Јаричиште 1	17
Д. Антоновић: Камена индустрија Тамнаве: налази са заштитних истраживања на угљенокопу Колубара	33
Б. Трипковић, М. Церовић и Д. Булић: Културно наслеђе северозападне Србије: локалитети типа „обровац“, четрдесет година касније	45
Н.А. Bankoff <i>et al.</i> : New Archaeological Research in the Jadar region of West Serbia, 2010 and 2011	57
А. Булатовић <i>et al.</i> : Сондажно рекогносцирање локалитета Остењак у селу Ликодра код Крупња	77
R. Boger <i>et al.</i> : Long-Term Socio-Ecological Research in West Serbia: the Need for Paleoclimate Data and Diverse Data Integration	85
A. Huska and W. Powell: Tin Sources Associated with Bronze Age Archaeological Sites in West Serbia: Initial Findings	105
А. Јановић и К. Ђукић: Спаљени скелетни остаци са локалитета Илирско гробље у Буковачком пољу: резултати антрополошке анализе	113
Р. Арсић, Д. Булић и В. Пецикоза: Градина старијег гвозденог доба Вито из села Брезовице код Ваљева	125
Д. Рашковић и Г. Чађеновић: Каснолатенска и раноримска налазишта у крушевачком крају и суседним областима	133
М. Благојевић: Заштитна археолошка ископавања и истраживања на подручју РБ „Колубара“	153
А. Ропкић Ђорђевић: Заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу	171
Г. Јеремић: Римски споменици из источних делова провинције Далмације и јужних делова Доње Паноније	177
Г. Ковић: Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу	193
А. Црнобрња и Б. Племић: Вотивни рељеф из Ушћа код Обреновца – разматрања о култу Сераписа на тлу Србије	201
Д. Булић и М. Алексић Чеврљаковић: Нови резултати истраживања у близини Пријепоља - заштитна археолошка истраживања локалитета Градина-Чадиње	213
Р. Арсић: Археолошко истраживање утврђења Јеринин град – Бранговић код Ваљева 2011. године	225
Д. Радичевић и А. Цицовић: Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику	237
Н. Мирковић-Марић: Локалитет Хумка, средњовековна некропола у селу Радљево, на траси ПК Тамнава Западно поље	249

НОВИ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА У БЛИЗИНИ ПРИЈЕПОЉА - ЗАШТИТНА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ЛОКАЛИТЕТА ГРАДИНА-ЧАДИЊЕ

NEW RESULTS OF RESEARCH IN THE VICINITY OF PRIJEPOLJE – ARCHAEOLOGICAL RESCUE EXCAVATIONS ON THE SITE GRADINA-ČADINJE

Дејан М. Булић, Историјски институт, Београд
Марија Алексић Чеврљаковић, Завод за заштиту споменика културе, Краљево

Апстракт: *Заштитна археолошка истраживања на Градини код Пријепоља обављена су после девастације локалитета изазване изградњом базне станице мобилне телефоније. Рекогносцирањем терена у прошлости Градина је описана као вишеслојан локалитет са покретним налазима из старијег гвозденог доба и касне антике, док се употреба током средњовековне епохе претпостављала. Истраживањима су откривени остаци објекта кога на основу дебљине зидова не можемо дефинисати као фортификацијски објекат. Посебну карактеристику чини готово одсуство покретног археолошког материјала, што уједно отежава прецизно датовање и одређивање намене грађевине. Начин градње и малобројни уломци керамике оквирно датују локалитет у период касне антике док близина рудника упућује да је објекат могао бити повезан са њиховим радом и функционисањем.*

Кључне речи: *Градина, девастација, халитат, касна антика, Коловрат, Чадиње, рударење, опека.*

Abstract: *Archaeological rescue excavations on the site Gradina near Prijepolje were carried out after the destruction of the site by building the base station for mobile telephony. Previous field survey described Gradina as multi-layered site with portable artefacts from Early Iron Age and Late Antiquity, while the use of the site during the medieval times was only in the realm of hypothesis. These excavations discovered the remains of an object, which, after the wall thickness, may be defined as a fortification structure. The archaeological material is almost completely absent, which makes the precise dating and function attribution very difficult. The method of building and rare pottery fragments suggest this site may be placed into the Late Antique period, and the presence of a mine in vicinity suggest that this building may have been related to mining activities.*

Key words: *Gradina, destruction, Hallstatt, Late Antique, Kolovrat, Čadinje, mining, bricks*

Локалитет Градина - Чадиње (к. 779.87 m) смештен је 2 km југозападно од Пријепоља и представља доминантну позицију која омогућава лаку контролу долине Лима (сл. 1). До Градине се данас најлакше стиже из насеља Коловрата, преко благе падине Чадиња, мада постоји и стрма пешачка стаза од *Партизанске болнице* у Пријепољу до ТВ релеја.

Археолошка ископавања била су условљена подизањем радио базне станице мобилне телефоније чијом изградњом је, без претходно прибављених услова заштите археолошког налазишта, дошло до драстичне девастације локалитета (сл. 2).¹ У непосредној близини, источно од РБС VIP-а налазе се објекти РТС-а и локалне телевизије, постављени ранијих година, који су такође девастирали део локалитета, а што је већ приликом првих рекогносцирања констатовано.² Такође, пут који иде јужном ивицом платоа, и вероватно прати стару трасу, додатно је проширена изградњом нове станице.

Простор на коме се налази објекат је обрастао „младом“ шумом, осим у делу где је шума прокрчена грађевинским радовима VIP-а. Са северне и јужне стране локалитета на стрмим падинама је, густо шумско растиње, док растиња нема на

Сл. 1. Поглед на локалитет са југа
Fig. 1 View on the site from the south

¹ Завод за заштиту споменика културе Краљево примио је захтев од предузећа Kodar inžinjering ради издавања услова за подизање базне станице Vip mobile, након што је базна станица већ била постављена и девестиран локалитет. Радовима на изградњи базне станице на локалитету Градина оштећена су или потпуно покидана зидна платна на неколико места. На највишем врху постављен је решеткасти антенски стуб висине 12 m, на масивној армирано-бетонској стопи дим. 6 x 5 m, заштићеној жичаном оградом. Плато на коме је постављен предајник сада је заравњен, али је за потребе учвршћивања антене копано у дубину неколико метара, чиме су сви остаци објекта на површини коју захвата бетонска стопа уништени. Ископани материјал (малтер, камена и земља), исечено дрвеће, те грађевински отпад насут је са северне стране стуба проширујући на тај начин горњи плато и мењајући првобитни амбијента. Одлагањем шута са северне стране онемогућено је да се дефинише северозападни део локалитета. Његова дебљина није прецизно утврђена, осим уз северну ивицу, где је максимална и износи 2-3 m. На 12 m југоисточно од антенског стуба изграђена је још једна бетонска платформа димензија 7 x 3,5 m. Две бетонске платформе су повезане покривен бетонским каналом, ширине око 0,75 m, кроз који воде каблови.

² Део локалитета који је најистуренији према истоку девестиран је током седамдесетих и осамдесетих година изградњом ТВ предајника, и касније подизањем базне станице за Телеком (Баковић 1993: 94).

Сл. 2. Ситуациони план
Fig. 2 Situation plan

источном делу, где стеновита подлога чини истурени врх. У затеченим условима стручна екипа је требала да констатује ареал локалитета, димензије и врсту видљивог објекта, установи стратиграфију и сагледа степен оштећења локалитета.³

Градина изнад Коловрата у литератури се помиње као вишеслојан локалитет. Све до археолошких ископавања главни подаци, потичу са рекогносцирања М. Баковића, тада археолога Музеја у Пријепољу, који део локалитета на западу дефинише као кулу кружне основе, висине од 5-6 m, пречника око 8 m. У саставу шута, осим камена, уочио је и доста уломака опеке (Баковић 1993: 94). Такав опис готово да у потпуности одговара делу локалитета на коме је подигнута базна станица и који је смештен на северозападу платоа. На основу анализе покретног археолошког материјала и присуства керамике типа *turban dish*, пронађеног приликом рекогносцирања, установљено је коришћење Градине током старије фазе гвозденог доба-халштата, а само утврђење је датовано у период касне антике, на основу већег броја фрагмената опека већег формата. У разговору са мештанима дошли смо до податка да су на простору Градине, као важном стратешком положају, Италијани током Другог светског рата држали положаје и да су изградили објекат-касарну на падини испод релеја, чији су остаци и данас видљиви. Д. Спасић, очигледно преузимајући податке од Баковића наводи исту величину утврђења на Градини,

³ У периоду од 04.08. до 13.08. 2009. године изведена су заштитна археолошка ископавања лок. Градина-Чадиње. Носилац истраживања био је Завод за заштиту споменика културе Краљево, а стручни тим чинили су Дејан Булић, археолог Историјског института – Београд и Горан Јокић, академски сликар из Београда задужен за израду техничке документације.

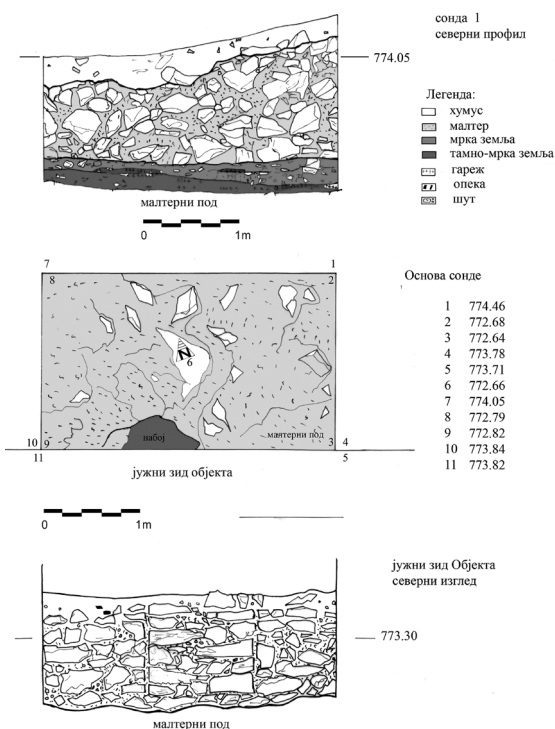
али продужава период употребе утврђења до у средњи век, без опипљивих доказа за такву тврдњу. Он повезује утврђење са радом средњовековних рудника сребра у Чадињу и са постојањем средњовековне некрополе у Коловрату, док је недостатак покретног археолошког материјала покушао да објасни „феноменом обрнуте стратиграфије“ (Спасић 2002: 84-85).

Основа објекта утврђена је површинским „праћењем“ делимично уочених траса зидова. Тамо где се западни зид објекта није могао више „прагити“, отворена је сонда 2 ради откривања његовог правца пружања. Обликом сонда 2 је прилагођена правцу пружања рова, којим је зид праћен и бетонској основи антене, која се косо пружа у односу на ископ. Услед грађевинских радова на постављању станице, након којих су са северне стране остале велике наслагe грађевинског шута, унутар сонде (рел. дубини од 1 m) констатовати су остаци лучне партија западног зида објекта.

Стратиграфска слика локалитета добијена је након ископавања у две сонде (сонда 1 и 3). Сонда 1 (дим. 3 x 1,8 m) прислоњена је дужом страном уз унутрашње лице јужног зида објекта (сл. 4). Испод хумуса је слој шута, који се састоји од камења различите величине и дробљеног малтера.

Сл. 3. Површински налази
Fig. 3 Surface finds

Сл. 4. Сонда 1, северни профил, основа и јужног зида Објекта (северни изглед)
Fig. 4 Trench 1, northern profile, the ground plan and the south wall of the structure (northern view)

Од покретног археолошког материјала пронађена је већа количина опека у горњој зони слоја, неколико уломака животињских костију и неколико фрагмената грнчарије праисторијске провенијенције (сл. 11/1). На рел. дубини 1-1,08 m мерено од круне зида, констатован је малтерни под над којим је слој светло мрке земље са мањим зонама гара местимично. У слоју је пронађен један гвоздени клин и извештан број уломака животињских костију (сл. 11/2-3). Пронађене опеке су наранџасте или светло-црвене боје, дебљине 4,5-5 cm, често благо деформисане и увек грубе (необрађене) доње површине. Из већег броја опека издвојене су две основне величине. Уз поменуту дебљину један тип би биле опеке димензија: 29 x 27~28 cm и друге, нешто веће којима је једна позната димензија износила 33 cm (сл. 5).

У сонди 3 (дим. 2x1,5 m) две стране ископа (јужну и источну) чине преградни зидови откријеног објекта (сл. 6). Након уклањања хумуса, копано је у слоју тамно-мрке земље, са траговима горења. Испоставило се да је дијагонално, кроз сонду био прокопан укоп за постављање громобрана, који је покидао источни преградни зид. На релативној дубини од 0,60 m малтерни под налаже директно на живу стену (сл. 7). Осим животињских костију није било других покретних археолошких налаза.

Откривени објекат на локалитету Градина приближних је дим. 29 x 17 m, зидова дебљине 0,7 m (сл. 8 и 9). Зидан је од ломљеног камена сложеног у грубе редове, а као везиво је послужио беличасти кречни малтер са ситним каменом као агрегатом. Приближно право-

Сл. 5. Опеке
Fig. 5 Bricks and tegulae

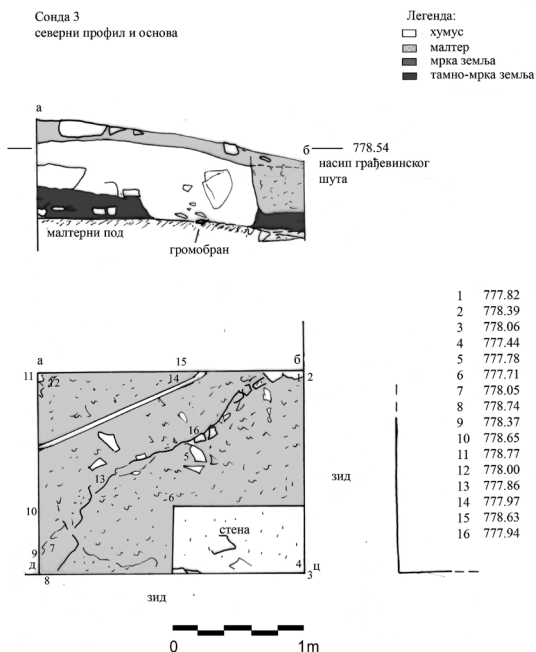

Сл. 6. Сонда 3
Fig. 6 Trench 3

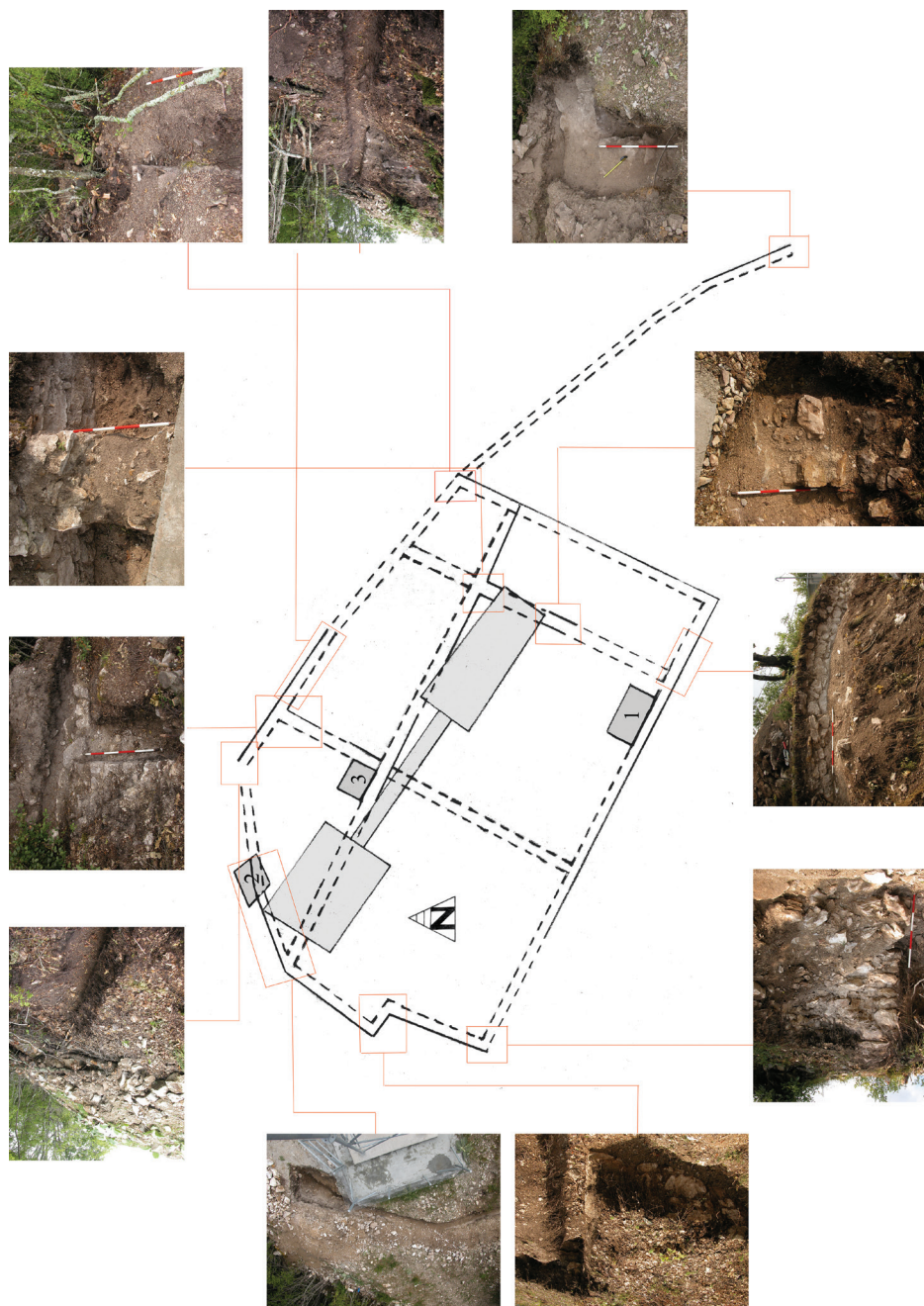
угаони облик грађевине ремети западни зид својим испустом и лучном изведеним северним делом. Делимично уочене партије зидова указују на бројне преградње. У средишњем делу сонде 1 уочен је зазидани улаз ширине 1,06 m (сл. 10). Улаз се од остатка зида разликује опусом зидања, које је овде изведено педантније са правилнијим комадима ломљеног камена и уз обилну употребу малтера. Под објекта чинио је жућкасти малтер нанет директно на живу стену. Дебљина малтерног слоја износи 18-20 cm. Једино је, уз зазидани улаз, под делимично формиран од набоја, где се услед излагања ватри јављају и површине црвено запечене земље. Остаје нејасна улога пронађених опека у објекту, јер на сачуваним партијама зидова њихова употреба није констатована. Најпре су коришћене за израду лукова над вратима или прозорима, мада употреба као либажног слоја у горњим деловима зидова или пак као кровног венца није искључена. Одсуство имбрекса, уз ретке фрагменте тегула, указује да су могле бити и део кровног покривача, али ову могућност ипак искључујемо јер би се у том случају нашле на поду грађевине, након страдања објекта. Слој паљевине над подом, указивао би на дрвени кровни покривач.

Са северне стране базне станице РТС, констатовани су такође остаци зида (дебљине 0,73 m), који је према западу био пресечен бетонским анкером, док се према истоку пружао ка истуреним стеновитим врховима. Испоставило се да се на овај зид надовезивао још један зид под правим углом (у правцу базне станице). Дебљина зидова, коришћено везиво и начин зидања указују на истовременост са истраженим објектом.

Упркос већој грађевинској интервенцији и изведеним археолошким истраживањима, пронађен је неуобичајено мали број покретног археолошког материјала. Готово потпуно одсуство грнчарије, скромни налази животињских костију, те готово непостојање културног слоја указује на временски кратку употребу објекта. Овакав утисак не мења ни грађевинска интервенција на јужном зиду објекта,

Сл. 7. Сонда 3, северни профил и основа
 Fig. 7 Trench 3, northern profile and the ground plan

Сл. 8. Предложена реконструкција Објекта
Fig. 8 The suggested reconstruction of the Object

када је претпостављамо, један од улаза зазидан. Могуће је да његова примарна намена није становање. У осталом чудан облик западног зида указивао би на специфичну намену. Начин зидања објекта, само од ломљеног камена, одсуство било какве камене пластике и скромни малтерни подови не упућују на луксуз. Такође, нису пронађени трагови цистерни за воду, те није познато ондашње снабдевање водом.⁴

Необично је да се на градинским позицијама, а као такав локалитет је и ушао у литературу, налазе објекти који због дебљине зидова не могу имати фортификацијску улогу, док претпоставка о евентуалном постојању бедема у оквиру којих се нашао истраживани објекат није нашао потврду на терену. Ипак извесне аналогије, према положају и дебљини зидова, пронашли смо на територији данашње Босне, односно некадашње провинције Далмације.

На основу скромних података најблискија је Кара-Арманова Градина у Грковићима код Босанског Грахова. Реч је о праисториској градини и римској утврди (димензија око 24 x 20 m), односно остацима зидова правоугаоне грађевине (Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine 2: 164). Слична ситуација је на Великој Градини - Горња Мљечаница код Босанске Дубице, где су на вишој страни уског платоа (око 150 x 5-10

Сл. 9. Северни део локалитета
Fig. 9 Northern part of the site

m) доминантног брега истражени остаци римске грађевине (Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine 2: 39) Аналогија се према положају, али не и начину градње може пронаћи и код Градине, Мали Ограђеник-Доњи Ограђеник, Читлук, где се на благо заравњеном врху унутар сухозидом ограђеног простора праисторијске градине наишло на рушевине римске зграде изведене од четвртастих блокова камена везаних кламфама (Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine 3: 39).

Ретки налази грнчарије, указују на касну антику или рановизантијску епоху, од чега је карактеристичан само један глеђосани уломак лонца (сл. 11/3-5). Унутар

⁴ Данас су позната два извора у непосредној околини локалитета. Један извор се налази северно у подножју локалитета, испод једне бреге и други ближи, на прилазој северозападној страни. По речима Р. Пајовића, власника дела парцеле на којој се локалитет налази некада је постојало више извора, али су мештани одвели воду до својих имања на нижим позицијама.

овог хронолошког оквира није могуће прецизније датовање због познате чињенице трајања касноантичких форми посуда и током рановизантијског времена. Вероватно су ретки, уломци керамике локални продукт, што би било у складу са већ изнетом тврдњом да је керамика пронађена на простору античке некрополе произвођена у Коловрату или његовој најближој околини (Цермановић-Кузмановић 1992: 150).

Због недостатка покретних археолошких налаза, временски и функционално остаје недефинисан, делимично откривени сухозид у југоисточном делу објекта, сачуван у 4 метра дужине и који је приближно паралелан са северним зидом објекта.

Градина Чадиње се може посматрати у односу на локалитет у Коловрату и

чињеницу да се у његовој непосредној околини вековима експлоатисала среброносна руда. О изгледу и величини насеља на Коловрату не постоје сигурни подаци. Претпоставља се да се насеље налазило на левој обали Сељашничке реке, код њеног ушћа у Лим, на простору савременог приградског насеља (Зотовић 1975: 182; Поповић 2002: 11). Изградњом текстилне фабрике «Љубиша Милорадовић» постало је јасно да је

Сл. 10. Сонда 1, зазидани улаз у објекту
Fig. 10 Trench 1, closed entrance in the Object

локалитет Дворине у Коловрату значајна античка некропола. Сумирајући резултате археолошких истраживања на локалитету Дворине у Коловрату, А. Цермановић-Кузмановић констатује да се најстарија, римска некропола налазила на малом платоу, на благој падини према дворишту текстилне фабрике, док је касноантичка некропола, са засведеним гробницама, лоцирана на падини испод римске некрополе. Остаје отворено питање рановизантијских и средњовековних налаза, али по свему судећи цркве-базилике су биле смештене на најнижем делу, на простору текстилне фабрике и њеног дворишта, те су већим делом уништене (Цермановић-Кузмановић 2001: 163-164).

Насеље у Коловрату свој економски процват доживљава у III веку што, се тумачи развојем рударства у Чадињу. На постојање рудника у Чадињу указао је М. Зотовић који поред више рударских јама «сврдњева» наводи случајне налазе из 1965. године када је пронађено и више комада рударског алата, остаци шљаке и једне веће пећи за ливење гвоздене руде (Зотовић 1975: 183). Посредно, о руднику сребра у Чадињу сведочи посвета богу Силвану (Kubitschek 1928, 37) и један натпис посвећен богињи Дијани, која се сматра, између осталог, и богињом сребра, а посвету је могао приложити руднички прокуратор (Mirковић 1975: 105-106).

Подељена су мишљења каквог је статуса било насеље у Коловрату. У прошлости се насеље сагледавало као центар рударског дистрикта југоисточне Далмације, али није сигурно да ли је насеље имало муниципални статус (Mirković 1975: 105-106). Релативна близина насеља у Коминима (Municipium S....) код Пљеваља не искључује могућност да се у Коловрату могло налазити још једно насеље са рангом муниципија, тим пре што су ово две географски издвојене целине. Најновији радови сагледавају насеље у Коловрату као *visi* док једино насеље урбаног карактера и средиште рударског дистрикта виде у Коминима (Dušanić 2003: 254-255). Претпоставља се да је експлоатација рудника код Чадиња настављена и у средњем веку, а уговори дубровачких трговаца о куповини олова у Пријепољу и Бродареву у XV веку тумаче се као потврда активности ових рудника (Николић 1989: 185). У истом контексту посматрани су и случајно пронађени примерци средњовековног накита из Коловрата, који су могли бити израђени од овде експлоатисане руде, док би назив Коловрат, могао бити измењени назив за средњовековну топионицу или коло (Томовић 1997: 97).

Сл. 11. Археолошки налази
Fig. 11 Archaeological finds

У току антике област око Пријепоља се налазила у источном делу провинције Далмације, али после Диоклецијанових и Константинових административних реформи, овај простор је чинио део провинције Превалис.

Након немирних времена Јустинијан је покушао да подизањем утврђења учврсти позиције Царства у унутрашњости Балкана. Прокопије не наводи градове у Превалису, али се сматра да је део утврђења наведен у Дарданији смештен и у суседној области долине Лима (Mirković 1996: 68). О постојању насеља током рановизантијског периода сведоче ранохришћанске засведене гробнице, откривене на рубу платоа изнад Дворина (Цермановић-Кузмановић 2001: 159-164). У том периоду подигнута је и ранохришћанска базилика, чији су остаци, изузев фрагмената

две парапетне плоче, заувек уништени изградњом фабрике (Николајевић-Стојковић 1976: 202-204).

О постојању организоване управе на овим подручјима у периоду ране Византије сведочи натпис епископа Стефана из Избичња, откривен на сеоском гробљу, и натпис из Падежа, засеока Дренове, пронађен приликом истраживања средњовековне цркве (Николајевић 1976: 203-208; Вуловић

1980: 7-26). Према натпису епископ Стефан, изградио је за владавине Јустинијана, и обновио епископску резиденцију и поменуте пратеће објекте. М. Мирковић је претпоставила да је епископ могао изградити и обновили објекте унутар неке утврђене виле или палате, негде у атару села Избичањ или у његовој непосредној околини (Мирковић 1978: 6). М. Поповић је пак, на основу досадашње истражености шире територије Пријепоља, указао да је Коловрат једина позната локација на којој постоји могућност да се налазило веће насеље урбаног карактера, те да су поменути натписи као сполије пренети на пронађене локације (Поповић 2002: 24). М. Мирковић је покушала да претпостави под којим се именом у Прокопијевом спису *De aedificiis* крије насеље код Коловрата и закључује да би то могао бити Πτωχεῖον (Mirković 1996: 71).

Имајући на уму све изнето, на основу пронађеног археолошког материјала, није могуће прецизно датовати локалитет. Остаје нам, за сада, само да претпоставимо да је пронађени објекат био у функцији оближњег рудника, али његову ближу намену не можемо утврдити. Пронађена грнчарија праисторијске провенијенције није се могла повезати са неким архитектонским остацима, али јасно указује на коришћење овог места током старијег гвозденог доба (сл. 3). Ретки уломци керамике указују на касноантичко време подизања пронађеног објекта. Ослоњемо ли се на досадашња археолошка сазнања о висинским утврђењима, може се рећи да простор Србије не познаје овакав објекат у време ране Византије. Искључивањем фортификационе улоге откривеног објекта намеће се његова веза са античким рудником који се налазио у непосредној близини, свега око 200-тинак метара ваздушном линијом (сл. 12). Први датум могућег престанка коришћења објекта је почетак V века када су Готи, крстарили Балканом пре одласка у Италију. Нешто касније, 457.

Сл. 12. Поглед са локалитета на рудник
Fig. 12 View from the site to the mine

су продрли у Нови Епир и опљачкали Драч, а већ 478. су се населили у Новом Епиру и упадали у Превалис (Ковачевић 1967: 251-256). Претпостављена употреба локалитета током средњовековне епохе је археолошким истраживањем искључена, али су откривени трагови коришћења овог положаја током Другог светског рата од стране италијанске војске.

Библиографија

- Grupa autora 1988.** *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. Том I-III. Sarajevo.
- Бакковић М.** 1993. Археолошки споменици и налазишта у општини Пријепоље (од праисторије до средњег века), *Симпозијум "Сеоски дани Сретена Вукосављевића"* 15: 93-101.
- Вуловић Б.** 1980. Култна грађевина у Дренови и натпис + TE CRISTE AUCTORE PONTIFEX....., *Рашка Баштина* 2: 7-26.
- Ковачевић Ј.** 1967. Црна Гора у доба Римског царства, Провинција Превалис. у: *Историја Црне Горе* 1, ур. М. Ђуровић. Титоград, 241-256.
- Ђушанић С.** 2003. Roman Mining in Illyricum: Historical Aspects. *Dall'Adriatico al Danubio. L'Illyrico nell'età greca e romana* (Atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli, 25-27 settembre 2003). Pisa, 247-270.
- Зотовић М.** 1975. Антички споменици и предмети са локалитета Коловрата код Пријепоља, *Рашка баштина* 1: 179-184.
- Мирковић М.** 1975. Iz istorije Polimlja u rimsko doba. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 14, књига 12: 95-108.
- Мирковић М.** 1978. Antites Stefanus и грађевинска делатност Јустинијанова времена у Полимљу, *Зборник радова Византолошког института* 18: 1-8.
- Мирковић М.** 1996. Villas et Domaines dans L'Illyricum Central, *Зборник радова Византолошког института* 35: 57-75.
- Николајевић И.** 1976. Пријепоље и околина у рановизантијско доба, *Сеоски дани Сретена Вукосављевића* III: 199-209.
- Николић М.** 1989. Трговина. *Историја Титовог Ужица (до 1918)* I: 185-188.
- Поповић М.** 2002. Касноантичко наслеђе у Полимљу, *Милешевски записи* 5: 9-30.
- Спасић Д.** 2002. Средњовековна утврђења средњег Полимља, *Милешевски записи* 5: 77-86.
- Томовић Г.** 1997. Средњовековна рударска топонимија у околини Пријепоља, *Милешевски записи* 2: 35-71.
- Цермановић-Кузмановић А.** 1992. Покретни археолошки материјал са римске некрополе у Коловрату, *Симпозијум "Сеоски дани Сретена Вукосављевића"* XIV: 143-152.
- Цермановић-Кузмановић А.** 2001. Касноантичке засведене гробнице из Коловрата, *Зборник народног музеја* XVII-1: 159-165.